
Μουσείο Μπενάκη

Τόμ. 1, Αρ. 11-12 (2012)

Ερευνητικό πρόγραμμα Αμυκλών

Άγγελος Δεληβορριάς, Σταύρος Βλίζος

doi: [10.12681/benaki.17812](https://doi.org/10.12681/benaki.17812)

Copyright © 2018, Άγγελος Δεληβορριάς, Σταύρος Βλίζος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δεληβορριάς Ά., & Βλίζος Σ. (2012). Ερευνητικό πρόγραμμα Αμυκλών. *Μουσείο Μπενάκη*, 1(11-12), 237-245.
<https://doi.org/10.12681/benaki.17812>

ΣΤ. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΜΥΚΛΩΝ

Κατά το 2011 και σύμφωνα με την υπ' αρ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α2/Φ2/113171/1872/4.8.2011 (σχ. 1) απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού, στο σπαρτιατικό ιερό του Αμυκλαίου Απόλλωνα συνεχίστηκε η διερεύνηση στο βόρειο τμήμα του ιερού, και συγκεκριμένα στην περιοχή μεταξύ των ερειπίων από κατασκευές της ύστερης αρχαιότητας και της εκκλησίας της Αγίας Κυριακής (τετράγωνα Μ5-7, Ι-Λ6-7). Στα τετράγωνα Μ5-6, νοτίως των ύστερων οικοδομικών καταλοίπων, αποκαλύφθηκε σε ελάχιστο υψηλότερο επίπεδο οριζόντια επιφάνεια, το δάπεδο της οποίας καλύπτεται από λεπτό στρώμα ασβεστοκονιάματος.

Αμέσως εξωτερικά του βόρειου τοίχου της εκκλησίας της Αγίας Κυριακής, στο μέσο περίπου της διαδρομής του, αποκαλύφθηκε το δυτικό τμήμα της θεμελίωσης μιας αφίδας (εικ. 1). Το σωζόμενο τμήμα της είναι κατασκευασμένο από αργούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους με συνεκτικό υλικό ασβεστοκονίαμα και χαλίκια. Το απροσδόκητο αυτό εύρημα μπορεί να αποδοθεί στην αφιδωτή οικοδομή που είχε ανασκάψει ο Χ. Τσουντας το 1890 και καταστράφηκε κατά την ανέγερση της νέας εκκλησίας (βλ. Χ. Τσουντας, Έκ τού Αμυκλαίου, *ΑΕ* 1892, 1 εικ.). Λόγω της τεχνικής, του σχήματος και των διαστάσεών της μπορεί ακόμα να συγκριθεί με την αφίδα που σώζεται σε μια συμμετρικά αντίστοιχη θέση περίπου 20 μ. νοτιότερα και ακουμπάει στην κρηπίδα του Θρόνου.

Στα τετράγωνα Ζ3-4 εντοπίστηκαν δύο κατεστραμμένες ταφές από τις οποίες η μια σώζει εν μέρει τοιχώματα με αργούς λίθους, ενώ η άλλη –στο μέσο του νοτίου ορίου του τετραγώνου Ζ3– θραύσματα από αρχιτεκτονικά μέλη του Θρόνου (δοκίδες και ορθοστάτες). Στην ίδια περιοχή ανασκάφηκαν επιπλέον πέντε κυκλικά ορύγματα κενά, όμοια

Εικ. 1. Το δυτικό τμήμα της θεμελίωσης μιας αφίδας (φωτ.: Σ. Βλίζος).

με αυτά που είχαν βρεθεί ανάμεσα στην κρηπίδα του Θρόνου και την εκκλησία της Αγίας Κυριακής κατά τις εργασίες των τελευταίων ετών. Από το τετράγωνο Ζ3, γύρω από το κυκλικό ορύγμα που αποκαλύφθηκε στο μέσο περίπου του βόρειου ορίου του, προέρχονται αρκετά χάλκινα σωληνωτά εξαρτήματα περιδεραιού, δύο κογχύλια και μια χάνδρα φαγεντιανής. Μεταξύ των ευρημάτων που συγκεντρώθηκαν από τον υπόλοιπο χώρο του τετραγώνου ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα χάλκινο αντικείμενο με τέσσερις συμμετρικές αποφύσεις (λείπει η μία) που συνδέονται μεταξύ τους και απολήγουν σε κεφαλές φιδιών, ένα θραύσμα από κορμό τροχίλατου πήλινου ειδωλίου ταύρου υστερομυκηναϊκής εποχής, ένα όστρακο γεωμετρικής εποχής με ανδρική μορφή από παράσταση χορού (εικ. 2), τα αποτμήματα ενός μικρού ιωνικού κιονόκρανου και ενός αράβδωτου κιονίσκου.

Με στόχο τη μελλοντική εργαστηριακή ανάλυση, την τελική μελέτη και την επίλυση ζητημάτων

Εικ. 2. Όστρακο γεωμετρικής εποχής με ανδρική μορφή από παράσταση χορού (φωτ.: Σ. Βλίζος).

σχετικών με τη χρονολόγηση των πέντε ταφών που εντοπίστηκαν κατά τις εργασίες του 2009 στο τμήμα μεταξύ της κρηπίδας του Θρόνου και της εκκλησίας της Αγίας Κυριακής (τετράγωνα Ε-Ζ5-6), αφαιρέθηκαν οι σκελετοί και μεταφέρθηκαν σε ειδικά κιβώτια στην αποθήκη της Ε' ΕΠΚΑ.

Εικ. 3. Όρυγμα σε σχήμα Γ από τη θεμελίωση του αρχαϊκού περιβόλου (φωτ.: Σ. Βλίζος).

Πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές στη νοτιοδυτική πλευρά του μνημειακού περιβόλου-αναλημματικού τοίχου (τετράγωνα Α2, 3 και 6). Οι εργασίες αυτές κρίθηκαν αναγκαίες για την πλήρη αποκάλυψη της δομής του τοίχου, της τάφρου θεμελίωσης, της επιφάνειας

του φυσικού βράχου επί της οποίας εδραζόταν, καθώς και για την επίλυση ζητημάτων σχετικών με τη χρονολόγησή του. Στο τετράγωνο Α2, εξωτερικά της γωνίας που σχηματίζει ο περίβολος στο σημείο αυτό, αφαιρέθηκε επίπεδη ασβεστολιθική πλάκα διαστάσεων 2,30 μ. x 1,20 μ.

που ακουμπούσε στους δόμους της μνημειακής κατασκευής. Κάτω από την πλάκα και γύρω από τον κατώτερο γωνιακό δόμο της θεμελίωσης αποκαλύφθηκε όρυγμα σε σχήμα Γ μήκους 1,30 μ., πλάτους 0,40 μ. και βάρους 0,50 μ. (εικ. 3).

Στο εσωτερικό του περιβόλου, εντός των χώρων που σχηματίζουν οι αντηρίδες στη ΒΑ γωνία των τετραγώνων Α2 και Α3, αφαιρέθηκε στρώμα επίχωσης πάχους περίπου 0,20 μ. και αποκαλύφθηκε η συμπαγής δομή της κατασκευής, όμοια με αυτή που είναι ήδη ορατή στο υπόλοιπο τμήμα του τοίχου.

Για τους ίδιους λόγους έγιναν και άλλες δύο τομές. Η πρώτη διαστάσεων ήταν 0,60 μ. x 0,30 μ. x 0,50 μ. στο εσωτερικό του περιβόλου και την κατώτερη στρώση της θεμελίωσής του στο τετράγωνο Α5. Η δεύτερη, μήκους 1,50 μ., πλάτους 0,60 μ. και βάρους 0,30 μ., κατά μήκος του δυτικού ορίου του τετραγώνου Α6 και έξω από το κατώτερο σωζόμενο τμήμα του περιβόλου. Και από τις δύο τομές συγκεντρώθηκε ελάχιστη κεραμική των γεωμετρικών και των αρχαϊκών χρόνων.

Το 2011 συνεχίστηκαν οι συγκολλησεις θραυσμάτων από αρχιτεκτονικά μέλη του Θρόνου, τόσο στον αρχαιολογικό χώρο όσο και στην αποθήκη της Ε΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Η εργασία αυτή αποβλέπει στην αποκατάσταση της δομικής αυτοτέλειας των συστατικών του μνημείου. Χρησιμοποιήθηκε τιτάνιο με διαμόρφωση σπειρωμάτων σε διάφορες διατομές, τσιμέντο λευκό τύπου Portland και λεπτόκοκκη χαλαζιακή άμμος, ενώ, όπου κρίθηκε απαραίτητο, λήφθηκαν γύψινα εκμαγεία για να γίνουν οι συμπληρώσεις όσων τμημάτων έλειπαν με νέο μάρμαρο. Πιο συγκεκριμένα συγκολλήθηκαν:

1. μια πλάκα στυλοβάτη (βάση κίονα) με συμπλήρωμα μικρών διαστάσεων,
2. δύο θραύσματα από δοκίδα του Θρόνου,

Εικ. 4. Το κάτω τμήμα ενός δωρικού κίονα του Θρόνου που τοποθετήθηκε σε μια βαθμίδα του στυλοβάτη (φωτ.: Σ. Βλίζος).

3. δύο σύνολα από κορωνίδες με δύο και τρία θραύσματα αντιστοίχως,
4. γείσο από τέσσερα θραύσματα που συγκολλήθηκαν το 2010 και ένα μαρμάρινο συμπλήρωμα,
5. αποκαταστάθηκαν, επιπλέον, μερικώς με συμπληρώματα από νέο υλικό τρεις βαθμίδες του κυκλικού κλιμακωτού Βωμού.

Συνεχίστηκαν οι δοκιμαστικές τοποθετήσεις αρχιτεκτονικών μελών σε ορισμένα σύνολα από τα δομικά στοιχεία του Θρόνου που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν κατά την τελική διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου για την υπαινικτική ανάδειξη του μνημείου. Από την εργασία αυτή και τη μελέτη του σχετικού υλικού προέκυψαν νέα δεδομένα όχι μόνο για την ταύτιση διάσπαρ-

των αρχιτεκτονικών μελών, αλλά και για την αναπαράσταση του αρχιτεκτονήματος. Για τον σκοπό αυτό μεταφέρθηκε από την αποθήκη της Ε' ΕΠΚΑ στον αρχαιολογικό χώρο το κάτω τμήμα ενός κίονα, ο οποίος τοποθετήθηκε επί της βαθμίδας του στυλοβάτη (εικ. 4). Το τμήμα αυτό, μαζί με τον ήδη αποκατεστημένο πολύλιθο επιτοίχιο θριγκό στην αποθήκη της Ε' ΕΠΚΑ, θα επιτρέψουν να υπολογιστεί το πλάτος ενός από τα περά του Θρόνου και να διευκυνθεί η γραφική τουλάχιστον αποκατάσταση. Στην ίδια εξέδρα, τέλος, εναποτέθηκαν και οι δύο ορθοστάτες που είχαν συγκολληθεί το 2010.

Συνεχίστηκε η μελέτη των κροκαλοπαγών λίθων που συνθέτουν την κόγχη της παλαιότερης εκκλησίας

της Αγίας Κυριακής. Διερευνάται η υπόθεση να συγκροτούσαν αρχικά ένα συνεχές θεμέλιο στο εσωτερικό του Θρόνου για τα φέροντα στοιχεία του δαπέδου και των τοίχων του. Οι λίθοι αυτοί διασκορπίστηκαν όταν κατασκευάστηκαν τα ύστερα οικοδομήματα που αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου. Από την ερμηνεία τους και τη χρονολόγηση της κόγχης μπορεί να προκύψουν στοιχεία για την καταστροφή του Θρόνου και του βήθρου που στήριζε το ξόανο.

Από τον καθηγητή κ. Μανόλη Κορρέ ολοκληρώθηκε η μελέτη των μεγάλου μεγέθους ασβεστολιθικών δόμων που τοποθετήθηκαν σε δεύτερη χρήση δυτικά της κρηπίδας του Θρόνου. Από την έρευνα του κ.

Κορρέ προέκυψε μια πρόταση για την αποκατάσταση του βάθρου που στήριζε το ξόανο του Απόλλωνα και, σύμφωνα με τον Πausανία, περιέκλειε τον τάφο του Υάκινθου.

Πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου σε μια ζώνη μέσου πλάτους περίπου 800μ. από το Αμυκλαίο και βορειότερα, παράλληλα προς την Εθνική Οδό Σπάρτης-Γυθείου και ανατολικά, έως τα νοτιότερα προάστια της σημερινής Σπάρτης (χείμαρος Μαγουλίτσα). Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στις κοίτες των ενδιάμεσων ρεμάτων (Μυλοπόταμος, Σκατιάς, Μαγουλίτσα). Απώτερος στόχος της έρευνας είναι να χαραχθεί επί του εδάφους, έστω κατά προσέγγιση, η διαδρομή της από Βορρά αρχαίας οδού-προσβάσεως στο Αμυκλαίο.

Οι νεότερες ανασκαφές στο ιερό του Αμυκλαίου Απόλλωνα στη Σπάρτη έφεραν στο φως σημαντική ποσότητα κεραμικής των Πρώιμων Ιστορικών χρόνων. Η μελέτη του υλικού αυτού επιβεβαιώνει, αντίθετα από παλαιότερες απόψεις, τη συνεχή χρήση του χώρου κατά τη μεταβατική περίοδο από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού έως την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Κεντρικό ζήτημα της μελέτης είναι η ανάδειξη του χαρακτήρα της τοπικής παραγωγής και η ένταξη της κεραμικής παραγωγής στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο της περιόδου. Από τον εντοπισμό εισηγμένης κεραμικής στις Αμύκλες διαπιστώνονται οι σχέσεις του ιερού με άλλα σημαντικά κέντρα της περιόδου, με το Άργος λ.χ. και την Κόρινθο. Οι εικονιστικές παραστάσεις, αν και αποσπασματικές, προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για τον χαρακτήρα της λατρείας των πρώιμων φάσεων του ιερού.

Στο πλαίσιο της μελέτης του υλικού που συγκεντρώθηκε στη διάρκεια του ερευνητικού προγράμματος δημιουργήθηκε νέα βάση δεδομένων η οποία σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε σε MySQL. Με την ολοκλήρωση ικανοποιητικού αριθμού καταχωρίσεων, η βάση θα είναι διαθέσιμη δια-

δικτυακά (προστατευμένη με κωδικό πρόσβασης) και το ευρετήριό της θα μεταφερθεί στον εξυπηρετητή του Μουσείου Μπενάκη με δυνατότητα απομακρυσμένης πρόσβασης από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς.

Στις 26 Μαΐου 2011 οργανώθηκε στο Μουσείο Μπενάκη επιστημονική ημερίδα με θέμα: *Το Ερευνητικό Πρόγραμμα Αμυκλών: Απολογισμός εργασιών 2005-2010*. Στη συνάντηση τα μέλη της ερευνητικής ομάδας παρουσίασαν όλα τα δεδομένα από τις εργασίες και τις μελέτες που είχαν πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο του προγράμματος.

Κατά το 2012 και σύμφωνα με την υπ' αρ. ΥΠΠΟΤ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α2/Φ42/54670/675/15.6.2012 (σχ. 1) απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού, στο σπαρτιατικό ιερό του Αμυκλαίου Απόλλωνα συνεχίστηκε η έρευνα του τετραγώνου Κ6 όπου αποκαλύφθηκε τμήμα από τη θεμελίωση μιας αψίδας που εφάπτεται με τον βορεινό τοίχο της εκκλησίας της Αγίας Κυριακής, και διερευνήθηκε στρωματογραφικά η γύρω περιοχή (εικ. 1). Η αψίδα αυτή είναι δομημένη με αργούς λίθους μικρού έως μεσαίου μεγέθους, με ασβεστοκονίαμα και χαλίκια ως συνδετικό υλικό. Μπορεί μάλιστα να αποδοθεί με βεβαιότητα στο τρίκογχο οικοδόμημα που είχε ανασκάψει ο Χ. Τσουντας το 1890 και καταστράφηκε τόσο το 1907 με τις εργασίες του Fiechter, όσο και αργότερα με την ανέγερση της νέας εκκλησίας. Το σχήμα, οι διαστάσεις και η τοιχοποιία της επιτρέπουν έναν συσχετισμό με την αψίδα που σώζεται περ. 20 μ. νοτιότερα σε συμμετρικά αντίστοιχη θέση, αγγίζοντας το διατηρούμενο τμήμα της κρηπίδας του Θρόνου.

Στη ΝΑ γωνία του ίδιου τετραγώνου η ανασκαφή έφθασε έως τον πορώδη βράχο πάνω στον οποίο εδράζεται και στο ΝΔ τμήμα στη συμπαγή του επιφάνεια από ψιλό βότσαλο. Η αφαίρεση της επίχωσης δεν έχει ολοκληρωθεί, έτσι ώστε να φανεί

όλη η φυσική επιφάνεια. Στην ανασκαφείσα περιοχή, ωστόσο, βρέθηκε ένα καθαρό προϊστορικό στρώμα, απ' όπου συγκεντρώθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής της Πρωτοελλαδικής ΙΙ περιόδου.

Με στόχο τη συστηματική διερεύνηση της φυσικής επιφάνειας του λόφου και τον εντοπισμό λαξευμάτων για την υποδοχή της θεμελίωσης του Θρόνου, οι εργασίες επεκτάθηκαν στα τετράγωνα Θ4-Κ4 (εικ. 5). Η στρωματογραφία αποδείχθηκε εξαιρετικά παραγμένη από τις παλαιότερες τομές του Χ. Τσουντα το 1890 και του Ε. Fiechter το 1907. Ο όγκος των χωμάτων που αφαιρέθηκαν, πάχους 0,30μ. έως 1,80 μ., ανήκε σε στρώμα νεότερης επίχωσης με πολλά σύγχρονα αντικείμενα. Ανάμεσά τους τρία νομίσματα, ένα ενετικό του 18ου αι. και δύο ελληνικά του 19ου και του 20ού αι. αντίστοιχα, καρφιά, θραύσματα από κεραμίδες και ασβεστοκονίαμα, κεραμική διαφόρων εποχών, από τη γεωμετρική έως τη βυζαντινή περίοδο, και αρκετοί μικρογραφικοί αβύβαλλοι. Κάτω από τη νεότερη επίχωση εκτείνεται το γνωστό συμπαγές στρώμα με τα βότσαλα. Όπως και στην περιοχή του Θρόνου, διαπιστώθηκε ότι το στρώμα αυτό αντιπροσωπεύει το ανώτερο επίπεδο της φυσικής επιφάνειας του λόφου.

Κατά μήκος των τετραγώνων Θ-Κ4, στον κεντρικό άξονα Β-Ν, αποκαλύφθηκε επιμήκης τάφος πλάτους 1,00-2,00 μ. και βάθους 0,40-0,60 μ., σχετική ίσως με την ιστορία του Θρόνου. Πρόκειται για την προς Βορρά συνέχεια εκείνης που είχε εμφανιστεί το 2011 στα τετράγωνα Ζ-Η4 και συναντά προς Νότο τους τοποθετημένους ορθογώνια, ογκώδεις ασβεστολιθικούς δόμους.

Η αφαίρεση της σύγχρονης επίχωσης αποκάλυψε μεγάλο μέγεθος αρχιτεκτονικά μέλη, πιθανότατα από τον Θρόνο, έναν κροκαλοπαγή δόμο υποθεμελίωσης, δύο μαρμαρινούς δόμους και μία επίσης μαρμαρινή δοκίδα, που είχαν απορριφθεί

Εικ. 5. Χώρος διερεύνησης της επιφάνειας του λόφου της Αγίας Κυριακής για τον εντοπισμό λαξευμάτων θεμελίωσης του Θρόνου (φωτ.: Κ. Ξενικάκης).

Εικ. 6. Όστρακο γεωμετρικής εποχής με ανδρική μορφή από παράσταση χορού (φωτ.: Σ. Βλίζος).

εκεί μετά τη διάλυση των μνημείων του ιερού.

Η επίχωση, κυρίως στα τετράγωνα I-K4, απέδωσε και αρκετά άλλα μαρμάρινα σπαράγματα, τμήματα από ορθομαρμάρωση, από ένα επίκρανο παραστάδας και από μια τράπεζα, καθώς και μεγάλα θραύσματα πίθου.

Κατά μήκος της τάφρου εντοπίστηκαν τρία από τα γνωστά κυκλικά ορύγματα, κενά και σχετικά αβαθή, παρόμοια με όσα έχουν ήδη βρεθεί σε άλλα σημεία τα προηγούμενα χρόνια. Και αυτά έχουν διανοιχτεί στο φυσικό συμπαγές στρώμα του λόφου με το ψιλό βότσαλο, το ένα κοντά στο νότιο όριο του τετραγώνου Θ4, το δεύτερο πάνω στο νότιο όριο του τετραγώνου Ι4 και το τρίτο στο νότιο όριο του τετραγώνου Κ4.

Όχι μακριά από το δυτικό όριο του τελευταίου βρέθηκε ένα πηγάδι με διάμετρο 1,00 μ. περίπου.

Με στόχο τη διερεύνηση της περιοχής του Βωμού, συνεχίστηκαν οι ανασκαφικές εργασίες στο τετράγωνο Ε4 που είχαν ξεκινήσει το 2011 από το τετράγωνο Ζ2. Στο τετράγωνο Ε4, με τους προερχόμενους από το βάθρο του ξοάνου λίθους σε δεύτερη χρήση, αφαιρέθηκε το στρώμα της σύγχρονης επίχωσης πάχους 0,40 μ., χωρίς χαρακτηριστικά ευρήματα.

Στο τετράγωνο Ζ2 ολοκληρώθηκε η αφαίρεση της σύγχρονης επίχωσης, αποκαλύφθηκε σε όλη του την επιφάνεια το φυσικό συμπαγές στρώμα με τα βότσαλα και βρέθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής που χρονολογείται από τα γεωμετρικά

έως και τα βυζαντινά χρόνια. Από τα υπερέχοντα σε αριθμό ευρήματα της γραπτής γεωμετρικής κεραμικής ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα θραύσμα αμφορέα με παράσταση δύο γυνών ανδρικών μορφών που κινούνται προς τα δεξιά, φέροντας ξίφος και δόρατα. Ακόμα, ένα όστρακο της ίδιας εποχής που απεικονίζει μια ανδρική μορφή πιθανότατα σε παράσταση χορού (εικ. 6), αρκετά, σχεδόν ακέραια κύπελλα γεωμετρικών χρόνων, πολλοί μικρογραφικοί αρύβαλλοι, χάλκινα ελάσματα και θραύσματα χάλκινων αντικειμένων, καθώς και δύο αποτμήματα μολύβδινων αναθημάτων σε σχήμα στεφάνης. Στη φυσική, κροκαλοπαγή επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκαν δύο επιπλέον κυκλικά ορύγματα, κενά και σχετικά αβαθή. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ο κατά τόπους εντοπισμός ενδείξεων από εκτεταμένα ίχνη καύσεως.

Για να αποκαλυφθεί η δομή του μνημειακού περιβόλου-αναλημματικού τοίχου προς Βορρά, να επιλυθούν τα σχετικά με τη χρονολόγησή του εκκρεμή ζητήματα και να εντοπιστεί η συνέχεια του προγενέστερου αντίστοιχου τοίχου με τους αργούς λίθους, η ανασκαφή επεκτάθηκε ανατολικά και βόρεια στα τετράγωνα Θ-Ι9-10, Κ10, Λ8-10, Μ8-9 και Ν7-8 (εικ. 7).

Κατά μήκος του δυτικού τμήματος των τετράγωνων Θ-Κ10 και στα τετράγωνα Θ-Ι9, μετά την αφαίρεση σύγχρονης επίχωσης πάχους 0,10 μ. έως 1,00 μ., αποκαλύφθηκε σε έκταση μέγιστου πλάτους 3,00 μ. η τεχνητά διαμορφωμένη επιφάνεια του πορώδους πετρώματος. Η βαθμιδωτή διαμόρφωση του φυσικού εδάφους είναι ανάλογη με την εξακριβωμένη κατά τις ανασκαφικές εργασίες του 2010 στην ανατολική και τη νότια πλευρά του λόφου. Τα ανασκαφικά δεδομένα αποδεικνύουν αναμφίβολα ότι οι επεμβάσεις αυτές σχετίζονται άμεσα με τη διαδοχική ανέγερση των δύο περιβόλων.

Στα τετράγωνα Θ και Ι9 διαπιστώ-

θηκε συγκεκριμένα ότι από την οριζόντια λάξευση του βράχου σχηματίστηκε το ανώτερο επίπεδο. Έτσι διαμορφώθηκε η υποδοχή της θεμελίωσης τοίχου, μήκους 5,60 μ. και πλάτους 1,80 μ.-2,20 μ., από μεσαίου μεγέθους, αργούς και ημίεργους ασβεστολιθικούς κυρίως λίθους, με χρώμα ως συνδετικό υλικό. Ο τοίχος αυτός παρακολουθεί τη γραμμή του εδάφους κατά τον άξονα Β-Ν και κάμπτεται έντονα προς τα ανατολικά, στο τετράγωνο Θ10.

Σύμφωνα με τη θέση, τη δομή και τη σχέση της κατασκευής του με τα αντίστοιχα λείψανα της νότιας πλευράς του λόφου, είναι βέβαιο ότι αποτελεί τμήμα του γεωμετρικού αναλημματικού περιβόλου, και μάλιστα το βόρειο, ενισχυμένο πιθανότατα, πέρασ του (εικ. 8). Η οικοδόμησή του σχετίζεται πιθανώς και με την πλάτους 1,60 μ., βάθους 0,30 μ. κατά μήκος του τετραγώνου Ι9 τάφρο, την οποία διαμόρφωσε η απολάξευση του πετρώματος στο πάνω επίπεδο.

Η ίδια ακριβώς διαμόρφωση είχε αποκαλυφθεί με τις εργασίες του 2010 κατά μήκος των τετράγωνων Γ-Δ9 και Ε-Ζ10. Από το εσωτερικό της τάφρου αφαιρέθηκαν κιτρινόφαια πηλώδη χώματα που, όπως αποδεικνύει η μεγάλη ποσότητα Πρωτοελλαδικής ΙΙ κυρίως κεραμικής, ανήκουν σε καθαρό προϊστορικό στρώμα.

Στο δεύτερο άνηδρο, το διαμορφωμένο ανατολικά και χαμηλότερα του προαναφερθέντος με την κατακόρυφη σχεδόν και οριζόντια στη συνέχεια απολάξευση του φυσικού πετρώματος, εδράζονται οι λίθοι της θεμελίωσης του μνημειακού περιβόλου-αναλημματικού τοίχου από κροκαλοπαγείς λίθους. Στα τετράγωνα Θ-Λ10, μετά την αφαίρεση επίχωσης πάχους 0,40 μ. έως 1,10 μ., φάνηκε η εσωτερική δομή της θεμελίωσης, μέγιστου πλάτους περίπου 1,80 μ., ανάμεσα στην εξωτερική σειρά των δόμων της υποθεμελίωσης και το πρηνές της τεχνητά διαμορφωμέ-

νης επιφάνειας του φυσικού πετρώματος. Πρόκειται για μια κατασκευή από μεγάλου και μεσαίου μεγέθους κροκαλοπαγείς ή σχιστολιθικούς λίθους, συνηθέστερα ασβεστολιθικούς, αργούς και αδρά επεξεργασμένους. Η συστηματική τους τοποθέτηση κατά μήκος του ανατολικού ορίου ή με διαγώνια προς αυτό διεύθυνση στα τετράγωνα Ι-Κ10, παρουσιάζει ακανόνιστη διάταξη προς τα δυτικά.

Την επίχωση των τετραγώνων της περιοχής αυτής χαρακτηρίζει ιδιαίτερα διαταραγμένη στρωματογραφία. Τούτο οφείλεται αφενός σε αρχαίες και νεότερες παρεμβάσεις, σε κατολισθήσεις υλικού από την πάνω επιφάνεια του λόφου, μετά την κατάρρευση του περιβόλου, και αφετέρου στην αναμόχλευση των χωμάτων από τις ρίζες των δένδρων που υπήρχαν εκεί. Στα τετράγωνα Θ-Κ10, στον χώρο γύρω από το τμήμα του γεωμετρικού περιβόλου που αποκαλύφθηκε, η επίχωση περιείχε κατά τόπους καστανοκίτρινα μαλακά χώματα με εξαιρετικά μεγάλη ποσότητα προϊστορικής κεραμικής, κυρίως Πρωτοελλαδικής ΙΙ περιόδου. Αξίζει να σημειωθεί η ομοιότητα και η σχέση των ευρημάτων με αυτά που προέκυψαν από το καθαρό προϊστορικό στρώμα στα τετράγωνα Γ-Δ9 και Ε-Η10 κατά τις ανασκαφές το 2010. Η υπόλοιπη επίχωση απέδωσε κεραμική διαφόρων εποχών, από την προϊστορική έως τη βυζαντινή, καθώς και λίγα σύγχρονα αντικείμενα.

Με στόχο να αποκαλυφθεί πλήρως η εξωτερική σειρά των δόμων, αλλά και η εσωτερική δομή της θεμελίωσης του μνημειακού περιβόλου, η ανασκαφή επεκτάθηκε στα τετράγωνα Λ-Μ8-9 και Ν7-8. Στην περιοχή αυτή ο περιβόλος κάμπτεται εντός του τετραγώνου Λ10 προς τα ΒΔ.

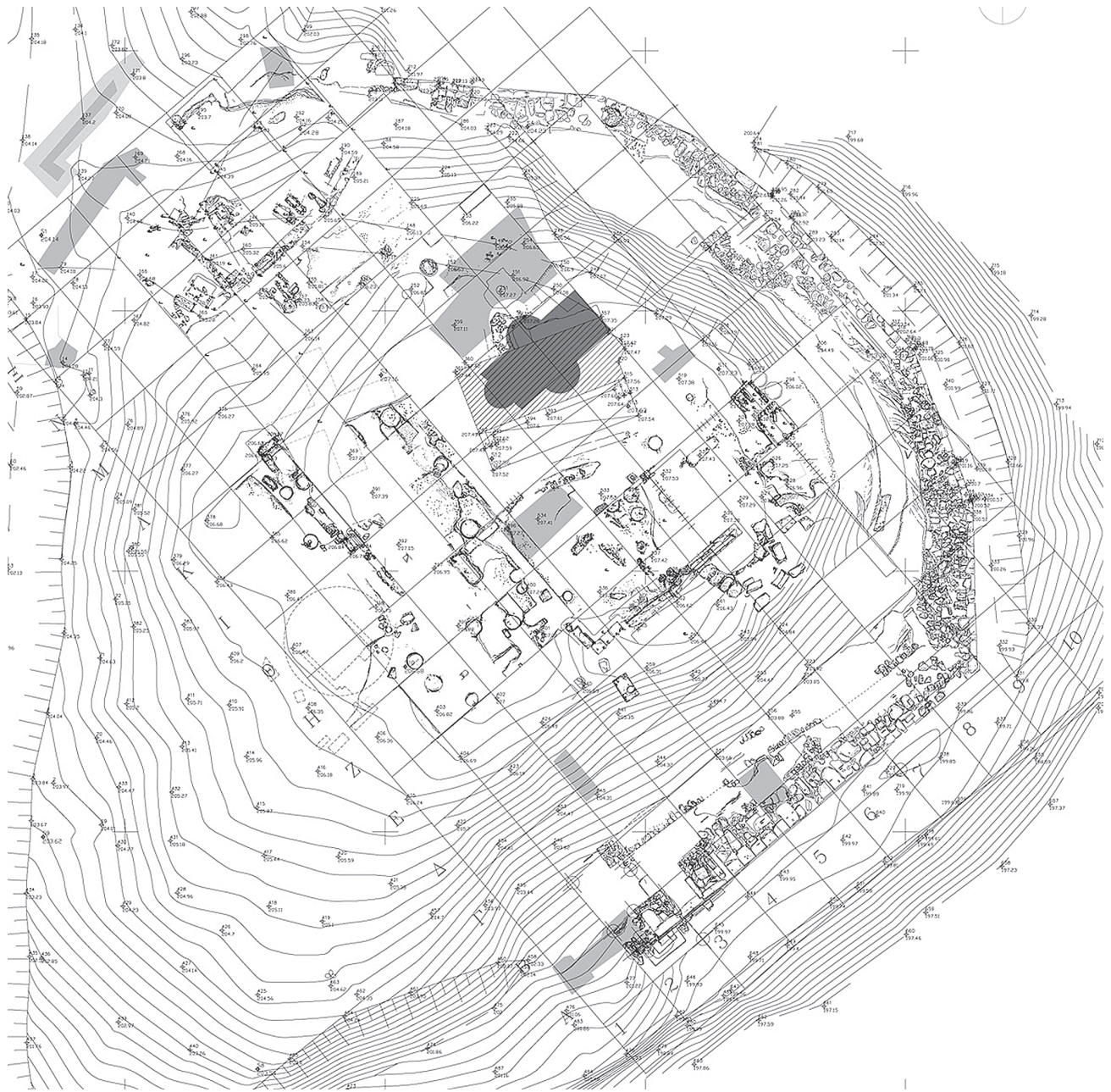
Από την αφαίρεση της επίχωσης πάχους 0,25 μ. έως 1,70 μ. συγκεντρώθηκε κεραμική γεωμετρικών και προϊστορικών χρόνων, και ένα

Εικ. 7. Η ανατολική κλιτύς του λόφου της Αγίας Κυριακής μετά την πλήρη αποκάλυψη του αρχαίου περιβόλου (φωτ.: Κ. Ξενικάκης).

Εικ. 8. Το ΒΑ πέρασ του γεωμετρικού περιβόλου (φωτ.: Κ. Ξενικάκης).

Σχ. 1. Σχεδιαστική αποτύπωση του αρχαιολογικού χώρου έτους 2012 (σχ.: Μ. Μαγνήσαλη – Θ. Μπιλής).

Εικ. 9. Αεροφωτογραφία του λόφου της Αγίας Κυριακής από ανατολικά (φωτ.: Κ. Ξενικάκης).

απότμημα λαβής αρχαϊκού κρατήρα ή πίθου με ανάγλυφο διάκοσμο μαιάνδρων. Παράλληλα, αποκαλύφθηκαν ορισμένοι ορθογώνιοι κροκαλοπαγείς δόμοι της εξωτερικής πλευράς του περιβόλου και εσωτερικά ένας σωρός αργών λίθων μετρίου μεγέθους. Ο λιθοσωρός αυτός δεν αποκλείεται να σχετίζεται με το “γέμισμα” της εσωτερικής πλευράς του περιβόλου, δεδομένου ότι μετά την απομάκρυνσή του αποκαλύφθηκε η τεχνητά λαξευμένη, ισχυρά επικλινή επιφάνεια του φυσικού βράχου, καθώς και οι κατά μήκος συστημα-

τικά ή ακανόνιστα τοποθετημένοι αργοί λίθοι από την εσωτερική δομή της θεμελίωσής του.

Η κεραμική που συγκεντρώθηκε είναι αποκλειστικά Υστερομυκηναϊκής και Γεωμετρικής εποχής, καθοριστικό πλέον στοιχείο για τη χρονολόγηση του μνημειακού περιβόλου στα αρχαϊκά χρόνια.

Το 2012 συνεχίστηκαν στον αρχαιολογικό χώρο οι συγκολλήσεις θραυσμάτων από αρχιτεκτονικά μέλη του Θρόνου και συνεχίστηκαν οι δοκιμαστικές τοποθετήσεις αρχιτεκτονικών μελών του Θρόνου.

Για τον σκοπό αυτό μεταφέρθηκαν από την αποθήκη της Ε΄ ΕΠΚΑ οι κορμοί κίωνων, επίκρανα παραστάδων, τμήματα από θριγκούς, γείσων και επιστέφρων, και σίμης.

Για την πιο ολοκληρωμένη αποτύπωση του αρχαιολογικού χώρου και των εργασιών πραγματοποιήθηκε η αεροφωτογράφιση του λόφου της Αγίας Κυριακής από τον φωτογράφο κ. Κ. Ξενικάκη (εικ. 9).

Άγγελος Δεληβορριάς
Σταύρος Βλίζος